

Anarın “Dörd cahar” hekayəsinin tədris prosesində mənimsədilməsi üsulları

Nərmin Süleymanova
Azərbaycan Dillər Universiteti

Rəyçilər: dos. S.B. Kazımova,
filol.ü.f.d. dos. F.N. Abdurəhmanova

Açar sözlər: ədəbiyyat, nəsr, üsul, əsər, hekayə, obraz

Ключевые слова: литература, проза, метод, работа, история, изображение

Key words: literature, prose, method, work, story, image

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində 1960-1970-ci illər mərhələsi özünəməxsus və vacib yerlərdən birini tutur. 60-cı illərdən başlayaraq ictimai-siyasi atmosferin bir qədər yumşalması, sovet rejimində ideoloji buxovların zəiflədilməsi nəticəsində ədəbiyyatda yeni nəsillər formalaşırdı. Məhz bu nəsillərdən biri sonrakı dövrlərdə ədəbiyyatımızı “60-cılar nəslı” kimi təmsil edəcəkdı. Ədəbiyyatımızda bu nəslin nümayəndələri Anar, Elçin, İsi Məlikzadə, Fərman Kərimzadə, Sabir Əhmədli, Mövlud Süleymanlı və s. olmuşdular.

Mövzu baxımından çətinlik çəkməyən bu yazıçılar istər kənd həyatından, istərsə də, şəhər həyatından bəhs edən əsərlərində fərd və cəmiyyət, insan və onun daxili aləmi, mənəvi axtarışları, psixologiyası kimi problemlı mövzulara müraciət etmişlər. Ədəbiyyatımızda bu tendensiyanı müşahidə edən Mehdi Hüseyn yazırdı: “Mən cəsarətlə deyə bilərəm ki, bədii nəsrimizdə də, şeirimizdə də bir yeni mərhələyə qədəm qoymuşuq. Ən mühüm cəhət budur ki, həmin mərhələyə keçməyin tarixi labüdlüyünü bütün ədəbi ictimaiyyətimiz aydın hiss etməkdədir. Həyat hadisələrinin və insan surətlərinin təsvirində və mənalandırılmasında nə isə daha lirik, psixoloji təhlildə daha təmkinli və kamil bir üsul axtarmağın, daha tərəvətli və təzə ifadə vasitələrinə meyil göstərməyin özü heç də az əhəmiyyətli deyildir” [3, s. 282].

İstər mövzu rəngarəngliyi baxımından, istərsə də ideya xüsusiyyətləri baxımından 60-cı illər ədəbiyyatı həm orta məktəb şagirdlərində, həm də ali məktəb tələbələrində böyük maraq oyadır. Buna görə də, xüsusilə ali məktəblərin tədris proqramlarında 60-cı illər nəsrinə xüsusi yer verilir. Tədris prosesində həmin dövrün bədii xüsusiyyətlərinin mənimsədilməsi konkret yazıçı və konkret əsər üzərində aparılan təhlillərlə daha səmərəli olur. Bu məqalədə yazıçı olaraq 60-cı illərdə yaradıcılığa başlayan böyük ədib Anar, əsər olaraq isə onun hekayələri içərisində öz bədii xüsusiyyətləri ilə seçilən “Dörd cahar” hekayəsi seçilmişdir.

Əvvəlcə onu deyək ki, Anar Azərbaycan ədəbiyyatının mədəniyyətimizə və sənət dünyamıza bəxş etdiyi nadir simalardan biridir. Ədəbiyyatımızda hər zaman öz yaradıcılığı ilə öndə gələn xalq yazıçımız həm bir-birindən maraqlı əsərləri, həm elmi-tənqidi fikirləri, eləcə də müxtəlif kino-ssenariləri ilə məşhurdur. Hər şeydən əvvəl, Anarın nəsrı şübhəsiz, onun çoxşaxəli yaradıcılığının əsasını təşkil edir. Yazıçının nəsrı 60-cı illərdən başlamış, müasir günümüze qədər zəngin inkişaf yolu keçmiş, özünəməxsus forma və məzmun keyfiyyətləri qazanmışdır. Onun nəsrı öz poetik quruluşu, axıcılığı, mövzu rəngarəngliyi ilə seçilir. Obrazın daxili aləminə enə bilmək, onu oxucunun gözündə müəyyən zirvəyə çatdırma bilmək və bütün bunlarla yanaşı zamanın nəbzini tutmaq Anar nəsrinin danılmaz xüsusiyyətlərindən hesab olunur. Tədris prosesində bu kimi xüsusiyyətlər müəllim və şagirdlərin (tələbələrin) çox köməyinə gəlir.

Onu da qeyd edək ki, burada müəllimin tədris zamanı hansı metod və texnologiyadan istifadə etməsi də əhəmiyyətli addımdır. Çünki hər hansı dərslə daha maraqlı və yaddaqalan olması üçün ən uyğun olan metod və iş üsulları seçilməlidir. Hansı metoddan istifadə edilirsə edilsin, bütün hallarda nəsrin poetik imkanları, obrazlar aləminin zənginliyi, mövzunun aktuallığı həmin əsəri mənimsəməyə və oradakı ideya istiqamətini müəyyənləşdirməyə yardımçı olur. Tədris prosesi zamanı müəllim, hər şeydən əvvəl, süjetli epik əsərlərin tədrisi məsələlərini, problemlərini dərinlən bilməlidir. Çünki ədəbi əsərlərin süjet, kompozisiya və janr xüsusiyyətlərinin öyrədilməsinin böyük təlim-tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır.

Ədəbi əsərləri, orada baş verən hadisələri, qoyulan problemləri başa düşmək, bu sahədə müşahidələr aparmaq şagirdlərin ədəbi inkişafında mühüm rol oynayır. Buna görə də pedaqoji prosesin aparıcı qüvvələrindən olan müəllim tədris zamanı şagirdlərə düzgün istiqamət verməyi bacarmalıdır. “Dörd cahar” hekayəsinin tədrisini də buraya aid etmək olar.

“Dörd cahar” hekayəsi 1961-ci ildə satirik üslubda qələmə alınmışdır. Hekayənin obrazlar aləmi o qədər də zəngin olmasa da, həmin obrazlar vasitəsilə yazıçı dövrün aktual problemini əks etdirməyi bacarmışdır. Hekayədə Zəki müəllim kimi namuslu, vicdanlı, halal zəhmətlə çalışan insanlarla yanaşı, Murtuz müəllim, Teyyub, Sadıq kimi “əyri”, qəlbiqara, rüşvətxor insanların da olduğu göstərilmişdir. Yazıçı bu obrazların təmsalında rüşvətxorluğu, ikiüzlülüüyü kəskin tənqid edir. Bu hekayədə biz Anarın, bir növ Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir üslubunu davam etdirdiyinin şahidi oluruq.

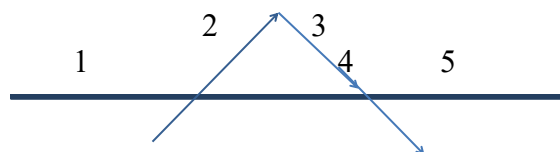
Əzizxan Tanrıverdi özünün “Anarın nəsi” adlı monoqrafiyasında belə qeyd edir: “Anar ustalarının - Mirzə Cəlilin və M.Ə.Sabirin ideyalarını davam etdirir, “düzü düz, əyrini əyri” yazır” [5, s. 29]. Hekayənin məzmunundan bizə məlum olur ki, Zəki və Murtuz müəllim hər ikisi dövlət universitetinin müəllimləridir. Hər il onlardan biri qəbul şöbəsinə rəhbərlik edirlər. Bu müddətdə onlar ikisi də rüşvət hadisələri ilə rastlaşırlar.

Hekayənin əvvəlində də onların söhbəti bu barədə gedir. Murtuz müəllim sözdə rüşvətə və rüşvət alanlara nifrət edir. Lakin hekayənin sonunda onun Teyyub və Sadığın rüşvət təklifi ilə razılaşdığının şahidi oluruq.

“Dörd cahar” hekayəsinin süjet və kompozisiyasının öyrədilməsində müsahibə metodundan istifadə oluna bilər. Bu zaman müəllim sualları elə qurmalıdır ki, o, şagirdləri mətn üzərində müşahidəyə istiqamətləndirsin və müəyyən nəticələrə gəlmək imkanı yaratsın. Bu metodu sözü gedən hekayəyə tətbiq etsək, aşağıdakı suallardan istifadə etmək olar:

- * Əsərdəki hadisələr necə başladı?
- * Zəki və Murtuz müəllim nə barədə söhbət edirdi?
- * Gələn qonaqlar kimlər idi və nə məqsədlə gəlmişdilər?
- * Zəki müəllim onları necə yola saldı?
- * Hekayənin sonu necə bitdi?

Alınan cavablar əsasında müəllim hadisələrin ardıcılığını əks etdirən sxem də tərtib edə bilər. Bu sxemdə hekayənin bədii müqəddiməsini, düşüncə nöqtəsini, zirvəni, açılmağı və sonluğu şagirdlərə göstərmək olar.

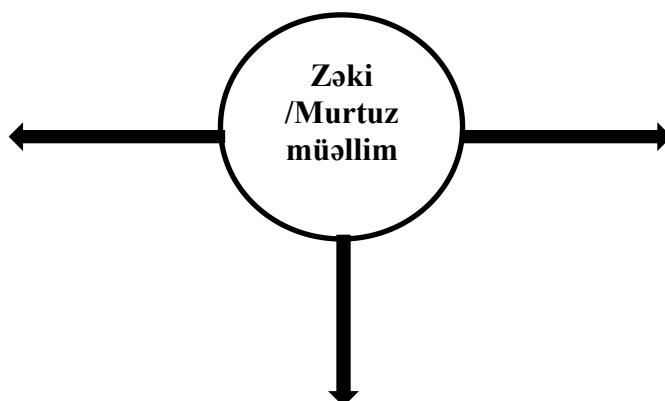
- 1 - Zəki və Murtuz müəllimin nərd oynayaraq rüşvət barədə söhbət etməsi;
- 2 - Sadıq və Teyyubun Zəki müəllimə rüşvət təklif etməsi;
- 3 - Zəki müəllimin imtahana buraxılmayan Cahangirovu universitetdə görməsi;
- 4 - Zəki müəllimin Murtuzun yeni maşın almasını xatırlaması və maşının nömrəsinin 44-44 olduğunu görməsi;
- 5 - Zəki müəllimin dekanın yanına getməsi.

Şagirdlər sxemə uyğun olaraq hekayənin söyləmə ardıcılığına diqqət edib kompozisiya barədə müəyyən təsəvvür əldə edə bilirlər.

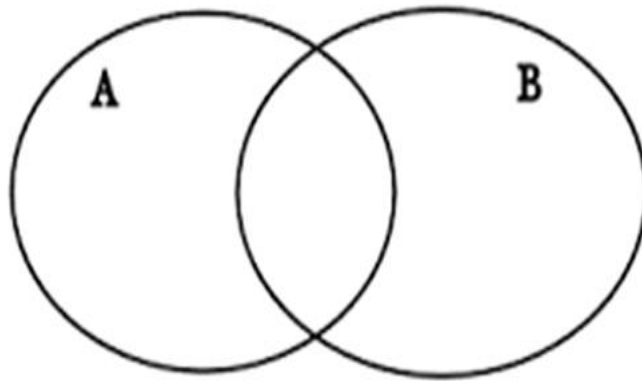
Hekayənin məzmununun mənimsədilməsi zamanı proqnozlaşdırılmış oxu metodundan da istifadə etmək olar. Bu zaman müəllim əsəri bir neçə hissəyə bölür, əvvəlcə birinci parçanı oxuyur, sonra fasilə edərək oxunmuş hissənin məzmununa dair qısa müsahibə aparır. Daha sonra şagirdlərə aşağıdakı qaydada cədvəl təqdim olunur və məlumatlar fərqi şəkildə doldurulur. Növbəti hissə oxunur, fasilə edilir. Şagirdlərdən ehtimalların nə qədər doğru olması soruşulur. Bunun üçün bir neçə şagirdin yazdıqlarını oxuyur. Sonra oxunu bu qayda ilə davam etdirilir.

Hadisələr necə davam edəcək?	Hansı dəlillərə əsasən belə düşünürsünüz?

Bütün bu proseslərdən sonra, yəni hekayənin məzmunu mənimsəniləndikdən və ideyası müəyyən edildikdən sonra müxtəlif iş üsullarından istifadə etmək olar. Fəal-interaktiv təlimdə bir-birindən maraqlı olan iş üsullarından hansının seçilməsi həm dərs prosesindən, həm də müəllimin dərs metodundan asılı olaraq dəyişə bilər. “Dörd cahar” hekayəsinin tədrisi zamanı da eyni anda müxtəlif iş üsullarından istifadə etmək olar. Əlverişli üsullardan biri şəxələndirmə (klaster) üsuludur. Bu üsulun məzmunu mənə əlaqələrinin sxem formasında əyanlaşdırılmasıdır. Mərkəz hissəyə çəkilən dairəyə bir dəfə hekayənin əsas qəhrəmanlarından biri olan Zəki müəllimin, bir dəfə də Murtuz müəllimin adını yazıb, onların ətrafında şəxəli oxlarla əsas xarakterik xüsusiyyətlərini göstərmək olar:

Venn diaqramı üsulu vasitəsilə də eyni məzmunu müxtəlif formada ifadə etmək olar. Bu zaman Teyyub və Sadıq obrazlarını da müqayisəyə cəlb etmək olar. Həmin obrazların və Murtuz müəllimin oxşar xüsusiyyətləri dairələrin birləşmə nöqtəsinə, fərqli xüsusiyyətləri isə ayrı-ayrı dairələrə yazılır:

Beyin həmləsi (Əqli hücum) iş üsulu da tədris zamanı uğurla istifadə oluna bilər. Bu üsulda müəyyən bir problem qoyulur və tez bir zamanda onun həlli yollarına dair şagirdlərin ideyaları, fikirləri alınır. “Dörd cahar” hekayəsinə bu üsulu tətbiq etsək, problemi “korrupsiya və ona qarşı mübarizə” kimi qoymaq olar. Bundan sonra şagirdlər problemin həlli ilə bağlı öz müstəqil fikirlərini deyirlər. Bu zaman müəllim deyilən fikirlərə heç bir müdaxilə edilməməsinə, hər hansı irad və ya tənqidi münasibətin olmamasına diqqət etməlidir.

Adı çəkilən üsullardan başqa onlarla üsulun adını çəkmək olar. Ədəbiyyat dərslərinin tədrisi zamanı hər şeydən əvvəl, nəzərə almaq lazımdır ki, keçirilən hər bir dərslər şagirdlərin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına, onların dünyagörüşünün inkişafına, təhlil bacarıqlarının artmasına, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin yüksəlməsinə şərait yaratmalıdır. İstər kiçik həcmli hekayələrin, istərsə də böyük həcmli əsərlərin tədrisində bu keyfiyyətlər nəzərə alınmalıdır.

Məqalənin aktuallığı. Ötən əsrin 60-cı illərdən başlayaraq ictimai-siyasi vəziyyətin bir qədər dəyişməsi ədəbiyyatda da özünü büruzə verdi, bu isə ilk növbədə yeni nəsil ədəbiyyatçıların yaranmasına gətirib çıxardı. Onlardan da biri əsərləri daim sevilərək oxunan həmin nəslin nümayəndəsi Anardır. Bu məqalə də Anarın yaradıcılığına bir daha qısa nəzər salmaq və onun “Dörd cahar” hekayəsinin tədrisi baxımından aktual hesab edilməlidir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə “Dörd cahar” hekayəsinin tədris prosesində mənimsədilməsinin üsulları göstərilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali, orta ixtisas və orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Anar. Əsərlər. I cild, Bakı: Nurlan, 2003.
2. Azərbaycan nəsr antologiyası. 5 cildə, V cild, Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
3. Məmmədova S.F. 60-80-ci illər ədəbiyyatında mövzu axtarışları. Bakı: Kültür evi, 2014.
4. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, II cild, Bakı: Bakı universiteti, 2007.

Н. Сулейманова

**Методы усвоения рассказа Анара
"Dord Cahar" в учебном процессе**

Резюме

Этап 1960 и 1970 года в истории азербайджанской литературы занимают одно из особых мест. История «Дорд чохар» была написана в сатирическом стиле в 1961 года. Мир образов истории не слишком богатый. Но с помощью этих изображений писатель отражает проблемы эпохи. Сюжет и композиция на истории исследование интервью, предсказанное чтение, кластер, диаграмма Венна.

N. Suleymanova

**Methods of Acquisition of Anar's story "Dord Cahar"
(Four Times Four) in Teaching Process**

Summary

In the history of Azerbaijani literature the stage of 1960 and 1970 years take a special place. "Dord cahar" story was writing in 1961 satirical style. The world of images of story not so rich. But although this, the help of those images writer could reflect problems of the era. The study of plot and composition of story is used methods interview, predicted readings, cluster, went diagram.

Redaksiyaya daxil olub: 13.12.2018